

1206 Biljana Albahari, *Pisanje stradanja: knjiga o knjigama. Vodič kroz publikacije o Holokaustu*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2017.

Predrag Krstić

Kao što je verovatno slučaj sa svakom neobičnom i pažnje vrednom knjigom, naslov može da zbuni ili zavara. *Pisanje stradanja* lako bi moglo asociirati na neku borhesovsko-ekovsku prozopopeju ove ili one pogibelji, a dodatak „knjiga o knjigama“ upućivati na postradale biblioteke, imaginarne ili stvarne. I to ne bi bilo sasvim pogrešno. Tek treći deo naslova, međutim, preciznije ili sasvim precizno kazuje o čemu je reč: „Vodič kroz publikacije o Holokaustu“. Pa čak i tu je potrebna još jedna specifikacija: reč je naime o navigatoru kroz one publikacije koje su napisane ili prevedene „u okvirima jugoslovenskog i srpskog izdavaštva“ i koje su pokušale da „posvedoče, istraže, prouče, proniknu u jedan jedinstveni užas“ (str. 5).

A onda se ispostavlja da ono što je sasvim precizno rečeno nije i dovoljno rečeno. Vodič se, doduše, pokazuje kao „iscrpni katalog ili mapa tih nastojanja“ i sasvim onakvim kakvim je autorka obećala ili se nadala da će biti: na jednom mestu pregledno klasifikovani svi bibliografski zapisi „domaćih“ knjiga koje se odnose na Holokaust. Ali se ne ostaju na tom hvale vrednom, takoreći rudarskom poslu bibliotečkih i, više od toga, bibliofilskih istraživanja – mada bi već i to zasluživalo neuporedivu pohvalu. Ti izdašni ali uvek ponešto svedeni zapisi ne ostaju tek „signature“ već su najave one tekstualne i likovne opreme koja ih prati: opsežnih i uputnih referenci na „segmente“ Holokausta koje „zapisana“ knjiga obrađuje, u što je većoj meri moguće ilustrativanih prikaza pristupa koji njen autor zauzima – bilo da je reč o fragmentima njegovog dela, bilo o reprezentativnim izjavama drugih o njegovom karakteru i značaju, bilo, gde god je to moguće, oba.

Knjiga o knjigama o Holokaustu je, dakle, potkrepljena, zasnovana i obuhvatna knjiga. Ona ni ne pomišlja da bude tek knjigovodstvo svega objavljenog što obuhvata izabrana tema već se, pre svega, oseća odovornom da uputi na okoliš koji je određuje. Zbog tog poštovanja konteksta i, uostalom, čitalaca, ona uvodi, na jedan, rekli bismo, i obrazovno dragocen način, u pojmovnu i istorijsku dimenziju Holokausta: nudi uputne odrednice šta je Holokaust, bogato ilustruje primerima i fotografijama zakone nacističke Nemačke vezane za Jevreje, da bi potom predstavila i znamenito spaljivanje knjiga na berlinskom *Opernplazu* 1933. godine i zaključila ovaj pregled ili genealogiju pogroma sa Kristalnom noći kada se, prema znamenitoj i neizostavnoj Hajneovoj slutnji, spaljivanje knjiga počelo da pretvara u spaljivanje ljudi.

Takav uvod tek označava ona mesta stradanja koja se nakon toga nižu. Iza tih „tužnih zborišta“ – sabirnih centara, stratišta, logora... – koja detaljno mapiraju „geografiju pogibelji“, ipak ostaju zapisi. Knjige preživljavaju spaljivanje. Posvedočeno je, pisano je i na našem jeziku je dostupno više publikacija nego što smo mogli misliti, i o Aušvicu i o Jasenovcu, naravno, ali i o Kladovu, Subotici, Starom sajmištu, Novom Sadu, Pirotu, Šapcu, Nišu, Pančevu, Banatskom Brestovcu, Alibunaru, Banatskim Karlovcima, Beloj Crkvi, Kovačići, Debeljači, Padini, Uzdinu, Kovinu, Deliblatu, Oповu, Plandištu, Velikom Gaju, Vršcu, Mokrinu, Jaši Tomiću, Perlezu, Srpskoj Crnji, Borskim rudnicima... – tim toponimima koji su postali lozinka patnji i nepočina.

Toponimi pretočeni u šifre, razložno se netom upozorava na opasnost koja ovde uvek vrebava, nisu međutim presudni. Oni mogu da zamračuju, makar i užasom koji bude, ono što je važnije: ljudske sudbine. Nisu brojke koje se vezuju za njih, zaprepasujuće brojke streljanih, umorenih, mučenih, transportovanih, ono što se broji. Svi ti brojevi su „toliko ogromni, da postaju apstraktni, usled čega se lako zaboravi šta oni stvarno znače“: „Zato treba nastojati da se shvati da iza svake brojčice u tim brojevima postoji jedno ime, jedno lice, jedna voljena osoba, jedna izgubljena budućnost. Deca, roditelji, rođaci...“ (str. 167). Tim „ličnim i porodičnim“, ali neizostavno potresnim pričama, posvećeno je čitavo jedno poglavlje. *Dnevnik Ane Frank*, razumljivo, zauzima posebno mesto: većina nas nije znala da je toliko njegovih izdanja i u tolikim tiražima već objavljeno. Ali tu su i svedočenja preživelih, domaća i inostrana. Upečatljivost odlomaka koji oni nude može se meriti jedino onim „golim činjenicama“ koje ih okružuju i izazivaju zanemlost.

Te gole činjenice, ali sada sa zaledem upozorenja na ono što stoji iza njih, počinju same sobom da znače, da odjekuju bez potrebe za daljim objašnjenjem, da bole. Njima se daje prostor u sledećem odeljku *Pisanja stradanja*, prikladno nazvanom „Dokumentovanje užasa: istoriografski arhiv“. Tu uviđamo da je onaj brižljivi rad istoričara, za koji je jamačno bio potreban dobar „stomak“, uspeo da prikupi, sakupi, evidentira i arhivira zavidan broj dokumenata. Stoga se niko više ne može pozvati na neznanje, na neobaveštenost, makar kada je reč o karakteru i dimenzijama Holokausta. Ali vidimo i da takav rad otrzanja od zaborava, koji već sam sobom uopšte nije malo, istovremeno niukoliko ne mora biti lišen empatije. Naprotiv.

Pa ni tu nije kraj. Nastavak priče o pisanju Holokausta, kao i nastavak Holokausta, prema jednoj klasifikaciji kojom nas je autorka zadužila, odvijao se kroz njegove posledice: kroz knjige o nikada na odgovarajući način nezadovoljenoj pravdi, ili uopšte nezadovoljenoj pravdi, o otkrivanju količine i veličine nacističkih zločina i o „lovu na nacističke“ koji je usledio. Takve knjige su intrigantna i više ne ni toliko potresna koliko, čini se, porazna svedočanstva o nedostiznosti primerenog iskupljenja.

Sudbine zlikovaca, srećom, imaju i svoje, takođe (is)pisano, naličje. Ono daje izvesnu nadu. Postoje naime i „pravednici“, čije je „diskretno herojstvo“ tokom više nego rizičnog spasavanja Jevreja tokom njihovog progona zaslužilo nekoliko knjiga i posebno poglavlje u „knjizi o knjigama“. Kao što je poznato, „Pravednik među narodima“ je najviše izraelsko priznanje kojim se odlikuju nejevrevi koji su, ugrožavajući vlastitu bezbednost, spasavali Jevreve od istrjebljenja. U svetu ih je već preko dvadeset tri hiljade, a saznajemo da ni Srbija nije inferiorna u tom pogledu: ponajpre Subotica, sa čak šest pravednika.

Nada koju oni pružaju, međutim, ne ukida osnov i za beznađežnost. Jer, nije (više) toliko pitanje ispravljanja krivde, kazne za krivce, odmazde, osvete, izravnavanja računa, koliko onespokojavajućeg osveščivanja da je „tako nešto uopšte bilo moguće“. I da to „tako nešto“, uprkos višedecenijskim naporima komentatora, ostaje neobjašnjivo ili makar nikad od kraja objašnjeno, da staviše u „tome nećem“ ni takozvani „posmatrači“ nisu bez krivice, da uloga njih ili nas koji smo to dopustili ili koji to dopuštamo može govoriti u prilog svojevrsnog saučesništva ili čak široko rasprostranjene i pravilno raspodeljene zločinačke i poslušničke prirode. Knjige koje to tematizuju, knjige o „tumačenju zla“, o „društvenoj i humanističkoj teoriji nehumanog“, takođe nisu malobrojne ni na našem jeziku. Ovdje su pobrojane, predstavljene ispisima i tužno stoje kao steći nevolja mnoštva nastojanja da se razume, zahvati i shvati ne(zamislivi užas i, istovremeno, kao izraz neophodnosti da se teorijskom interpretacijom koja daruje kakav-takav smisao odgovori na nesmanjeni izazov koji Holokaust i dalje upućuje teoriji.

U tom kolopletu obesmišljenosti i nezamislivosti, biće da nisu najmanje važni, a sigurno im nije najlakše, oni koji kroje, a još manje, oni koji izvode školske programe. Malobrojni su ali nisu beznačajni, naprotiv, i pokušaji da se u knjigama i priručnicima izade na kraj sa mukama pedagogije vezanim

za Holokaust i iskuša njegovu „preda(va)nje“ na različitim uzrastima – bez ogrješnja ni o njega ni o polaznike. Dragoceno je, najzad, da na jednom mestu imamo i popis takvih pokušaja i fragmen-te o njihovim strategijama. Te knjige praktične namene, svojevrsna aplikacija istorije i terije Ho-lokausta, naizgled je od sekundarne važnosti ali, samo na prvi pogled paradoksalno, možda i više nego druge knjige iste „problematike“ svedoče o istrajnosti uvek ponešto polisemičnih sećanja na Holokaust i njegovih razumevanja, kao i o, sre-ćom ili ne, budućnosti koja u tom pogledu teško da ista može promeniti. O knjigama, ukratko, koje pretiču i posle Holokausta, odnosno posle ono-ga što je i njih zadesilo i što, najzad, Holokaust na starogrškom i znači: potpuno spaljivanje. Jer, „Knjige stradaju, možda čak i prve, skupa sa onim što zastupaju. I knjige o(p)staju, i posle stradanja i uprkos njemu“ (str. 5).

1208

Ali, ovog puta, kada je reč o *Pisanju stradanja*, na jedan poseban način uopšte ne pretiču „samo“ knji-ge (kao da bi to bilo malo). Naime, Biljana Albahari je, kao vrsni i posvećeni bibliotekar, takoreći sudbinski vezana za knjige. Njeni objavljeni radovi „Bibliografija izdanja Instituta društvenih nauka“ i „Pregled sadržaja časopisa *Filozofija i društvo*“, koji izdaje Institut za filozofiju i društvenu teoriju, popunili su golemu prazninu i značajno doprineli struci. Radila je u oba narečena Instituta i zaslužna je što je nekada referentni a onda devastirani fond tih naučnih institucija pre svega opstao, a onda i ostao sreden. Ali osetljiv status akademskih bibli-oteka u našoj zemlji, a naročito periodike u njima, nije joj dao mira i proširio je njena interesovanja. O situaciji i preporukama za prevazilaženje nima-lo veseloga stanja u njima svedoče članci Albahari u prestižnim stručnim časopisima: „Pregled ‘do-maće’ filozofske periodike u bibliotekama Srbije – retrospektiva“ i „Visokoškolske biblioteke: infor-mativno glasilo Zajednice biblioteka univerziteta u Srbiji“. A onda je prešla u Narodnu biblioteku Srbije i našla vremena da se posveti svojoj dugo-godišnjoj strasti: jevrejskoj periodici u Srbiji. Posle

nekoliko izlaganja na konferencijama i tekstova i pregleda koji obrađuju jevrejska štampana izdanja do i posle Drugog svetskog rata, ove godina je u njenoj sada matičnoj kući otvorena izložba „Listanje vremena: jevrejska periodika u Srbiji: 1888-2016“, koja je odlično primljena, propraćena i posećena. I koju je pratio autorkin „katalog izložbe“ – koji ima odlike samostalne knjige.

Potonje u još većoj meri važi za *Pisanje stradanja*. Zato kažemo da nije reč samo o knjizi (o knjiga-ma). Naime, Regionalni naučni centar Instituta za filozofiju i društvenu teoriju organizovao je u Novom Sadu od 18. do 21. aprila 2017. godine seriju događaja „Sećanje na Holokaust“, koja je sadržavala koncert hora Jevrejske opštine Novi Sad – „Hašira“, konferenciju „Holokaust i filozo-fija“, tribinu istoričara „Jevrejski identitet, antise-mitizam i Holokaust“, potom jedan školski dan o Holokaustu „Lekcije za budućnost“ i simpozijum „Učiti o Holokaustu: utopija ili šansa – obrazov-ne prakse i pedagoški izazovi“. A čitavo događanje otvoreno je izložbom priređenom u novosadskoj Sinagogi: „Pisanje stradanja: vodič kroz publikacije o Holokaustu“ autorke, naravno, Biljane Albahari i dizajnerke Ornele Rezinović. Izložbu je takođe pratio katalog. Ali bogato opremljena knjiga *Pisanje stradanja* koju prikazujemo, nešto je više i od jed-nog i od drugog, i od izložbe i takođe od iscrpnog kataloga iz kojih je proizašla. Ili oni iz nje, kao dopuna u drugom i možda prijemčivijem mediju. Nisam siguran ni da bi autorka znala šta je čemu prethodilo. Još manje da je to uopšte više važno.

Tek, jedna knjiga o knjigama, nešto već samo so-bom metaknjiško i hiperreferentno, našlo je i svoju vizuelnu inscenaciju. I Knjiga o knjigama, i knji-ga o knjigama o Holokaustu, nadživljava tako ne samo svojom neprolaznim temom i akribijskim odlikama, nego čak i ona vanknjiška iskušenja vre-mena neblagonaklonog prema knjigama uopšte, te pokazuje kako knjige mogu biti ne samo deo, nego i subjekt multimedijalnosti. Doduše, samo one, ili samo ovakve, izuzetne knjige.